

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 25ης Νοεμβρίου 2010 *

Στην υπόθεση C-429/09,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Verwaltungsgericht Halle (Γερμανία) με απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2009, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 30 Οκτωβρίου 2009, στο πλαίσιο της δίκης

Günter Fuß

κατά

Stadt Halle,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους J.N. Cunha Rodrigues, πρόεδρο τμήματος, A. Arabadjiev, A. Rosas, U. Lohmus και A. Ó Caoimh (εισηγητή), δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: P. Mengozzi
γραμματέας: B. Fülöp, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 2ας Σεπτεμβρίου 2010,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— ο G. Fuß, εκπροσωπούμενος από τον M. Geißler, Rechtsanwalt,

— η Stadt Halle, εκπροσωπούμενη από τον T. Brümmer, Rechtsanwalt,

— η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους J. Möller και C. Blaschke,

— η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους V. Kreuschitz και M. van Beek,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των οδηγιών 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 307, σ. 18), όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2000/34/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 2000 (ΕΕ L 195, σ. 41, στο εξής: οδηγία 93/104), καθώς και 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 299, σ. 9).
- 2 Η ως άνω αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του G. Fuß και του εργοδότη του, Stadt Halle (Δήμου Halle), όσον αφορά το αίτημα για την παροχή αντισταθμίματος που ο G. Fuß υπέβαλε λόγω της υπερβολικής διάρκειας του χρόνου εργασίας που παρέσχε στο πλαίσιο της υπηρεσίας που αυτός επιτελεί για λογαριασμό του εργοδότη του, υπό την ιδιότητα του πυροσβέστη.

Το νομικό πλαίσιο

Η νομοθεσία της Ένωσης

Η οδηγία 93/104

- ³ Το άρθρο 1 της οδηγίας 93/104, που τιτλοφορείται «Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής», προβλέπει στις παραγράφους του 1 και 2, στοιχείο α', τα εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

- α) στις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας».

- 4 Το άρθρο 2 της ίδιας οδηγίας, που τιτλοφορείται «Ορισμοί», έχει ως εξής:

«Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

- 1) “χρόνος εργασίας”: κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητά ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές.

[...]».

- 5 Το άρθρο 6 της εν λόγω οδηγίας, που φέρει τον τίτλο «Μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας», ορίζει:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε, σε συνάρτηση με τις επιταγές προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων:

- 1) η εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας να περιορίζεται με νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις ή με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων·
- 2) ο χρόνος εργασίας να μην υπερβαίνει, ανά επταήμερο, τις 48 ώρες κατά μέσον όρο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών.»

6 Δυνάμει του άρθρου 16, σημείο 2, της οδηγίας 93/104, τα κράτη μέλη μπορούν να ορίζουν, για την εφαρμογή της μέγιστης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας που καθιερώνεται στο άρθρο 6 της οδηγίας αυτής, περίοδο αναφοράς η οποία δεν υπερβαίνει τους τέσσερις μήνες, υπό την επιφύλαξη των παρεκκλίσεων που προβλέπονται στο άρθρο 17 της ίδιας οδηγίας. Ωστόσο, κατά την παράγραφο 4 του τελευταίου αυτού άρθρου, αυτή η ευχέρεια παρεκκλίσεως από το εν λόγω άρθρο 16, σημείο 2, δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό περιόδου αναφοράς που να υπερβαίνει τους έξι μήνες ή, όταν οι εν λόγω περίοδοι αναφοράς καθορίζονται με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων, τους δώδεκα μήνες.

7 Το άρθρο 18, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 έχει ως εξής:

«1. α) Τα κράτη μέλη θέτουν σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις προκειμένου να συμμορφωθούν με την παρούσα οδηγία το αργότερο στις 23 Νοεμβρίου 1996 ή βεβαιώνονται το αργότερο κατά την ημερομηνία αυτή ότι οι κοινωνικοί εταίροι θέτουν σ' εφαρμογή κατόπιν συμφωνίας τις αναγκαίες διατάξεις· τα κράτη μέλη οφείλουν να λάβουν κάθε αναγκαίο μέτρο ώστε να μπορούν ανά πάσα στιγμή να εγγυηθούν τα επιβαλλόμενα από την παρούσα οδηγία αποτελέσματα.

β) i) Εντούτοις, ένα κράτος μέλος δύναται να μην εφαρμόσει το άρθρο 6, τηρώντας πάντα τις γενικές αρχές προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, εφόσον λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζεται ότι:

— ο εργοδότης δεν ζητά από τον εργαζόμενο να εργαστεί περισσότερες από 48 ώρες ανά επτάήμερο, περίοδο που υπολογίζεται ως μέσος όρος της κατά το άρθρο 16 σημείο 2 περιόδου αναφοράς, εκτός αν ο εργαζόμενος συναινεί για την παροχή της εργασίας αυτής,

- ο εργαζόμενος δεν υφίσταται καμία ζημία αν δεν δεχθεί να εκτελέσει την εργασία αυτή,
- ο εργοδότης τηρεί και ενημερώνει αρχείο για όλους τους εργαζομένους που παρέχουν τέτοια εργασία,
- το αρχείο είναι στη διάθεση των αρμόδιων αρχών οι οποίες δικαιούνται να απαγορεύουν ή να περιορίζουν τη δυνατότητα υπέρβασης της ανώτατης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας, για λόγους ασφάλειας ή/και υγείας των εργαζομένων,
- ύστερα από αίτηση των αρμοδίων αρχών, ο εργοδότης τους παρέχει πληροφορίες σχετικά με τη συναίνεση των εργαζομένων για την παροχή εργασίας υπερβαίνουσας τις 48 ώρες ανά επτάήμερο, υπολογιζομένης ως μέσος όρος της κατά το άρθρο 16 σημείο 2 περιόδου αναφοράς.

[...]»

Η οδηγία 2003/88

⁸ Όπως προκύπτει από την πρώτη αιτιολογική σκέψη της, η οδηγία 2003/88 προβαίνει, χάριν σαφήνειας, σε κωδικοποίηση των διατάξεων της οδηγίας 93/104.

- 9 Κατά το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88, που τιτλοφορείται «Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής»:

«1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

α) στις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, και

[...]».

- 10 Το άρθρο 2, σημείο 1, της ίδιας οδηγίας, που τιτλοφορείται «Ορισμοί», προβλέπει τα εξής:

«Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

1. “χρόνος εργασίας”: κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές».

- 11 Το άρθρο 6 της ίδιας οδηγίας, που φέρει τον τίτλο «Μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας», προβλέπει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε, σε συνάρτηση με τις επιταγές προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων:

α) η εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας να περιορίζεται με νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις ή με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων·

β) ο χρόνος εργασίας να μην υπερβαίνει, ανά επταήμερο, τις 48 ώρες, κατά μέσο όρο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών.»

- 12 Δυνάμει του άρθρου 16 της οδηγίας 2003/88, τα κράτη μέλη μπορούν να ορίζουν, για την εφαρμογή της μέγιστης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας που καθιερώνεται στο άρθρο 6 της οδηγίας αυτής, περίοδο αναφοράς η οποία δεν υπερβαίνει τους τέσσερις μήνες, υπό την επιφύλαξη των παρεκκλίσεων που προβλέπονται στα άρθρα 17 και 18 της ίδιας οδηγίας. Ωστόσο, δυνάμει του άρθρου 19, πρώτο και δεύτερο εδάφιο, της ίδιας οδηγίας, αυτή η ευχέρεια παρεκκλίσεως από το εν λόγω άρθρο 16 δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό περιόδου αναφοράς που να υπερβαίνει τους έξι μήνες ή, όταν οι περίοδοι αναφοράς καθορίζονται με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων, τους δώδεκα μήνες.

13 Κατά το άρθρο 22, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της εν λόγω οδηγίας:

«Ένα κράτος μέλος δύναται να μην εφαρμόζει το άρθρο 6, τηρώντας πάντα τις γενικές αρχές προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, εφόσον λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζεται ότι:

- α) ο εργοδότης δεν ζητά από τον εργαζόμενο να εργασθεί περισσότερες από 48 ώρες ανά επταήμερο, περίοδο που υπολογίζεται ως μέσος όρος της κατά το άρθρο 16 στοιχείο β' περιόδου αναφοράς, εκτός αν ο εργαζόμενος συναινεί για την παροχή της εργασίας αυτής·
- β) ο εργαζόμενος δεν υφίσταται καμία ζημία αν δεν δεχθεί να εκτελέσει την εργασία αυτή·
- γ) ο εργοδότης τηρεί και ενημερώνει αρχείο για όλους τους εργαζομένους που παρέχουν τέτοια εργασία·
- δ) το αρχείο είναι στη διάθεση των αρμόδιων αρχών οι οποίες δικαιούνται να απαγορεύουν ή να περιορίζουν τη δυνατότητα υπέρβασης της ανώτατης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας, για λόγους ασφάλειας ή/και υγείας των εργαζομένων·
- ε) ύστερα από αίτηση των αρμοδίων αρχών, ο εργοδότης τους παρέχει πληροφορίες σχετικά με τη συναίνεση των εργαζομένων για την παροχή εργασίας υπερβαίνουσας τις 48 ώρες ανά επταήμερο, υπολογιζομένης ως μέσο όρο της κατά το άρθρο 16, στοιχείο β', περιόδου αναφοράς.»

- ¹⁴ Κατά το άρθρο 27, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, η οδηγία 93/104 καταργείται, με την επιφύλαξη των υποχρεώσεων των κρατών μελών όσον αφορά τις προθεσμίες μεταφοράς στην εσωτερική έννομη τάξη.
- ¹⁵ Κατά το άρθρο της 28, η οδηγία 2003/88 άρχισε να ισχύει στις 2 Αυγούστου 2004.

Η εθνική νομοθεσία

- ¹⁶ Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της κανονιστικής αποφάσεως του ομοσπόνδου κράτους της Σαξονίας-Anhalt περί του χρόνου εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων στην τεχνική υπηρεσία της πυροσβεστικής των δήμων και των κοινοτήτων (Verordnung über die Arbeitszeit der Beamtinnen und Beamten im feuerwehrtechnischen Dienst der Städte und Gemeinden des Landes Sachsen-Anhalt), της 7ης Οκτωβρίου 1998 (στο εξής: ArbZVO-FW 1998), που ίσχυε μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2007, προέβλεπε τα εξής:

«Η κανονική διάρκεια εργασίας των υπαλλήλων που απασχολούνται σε εργασία με βάρδιες και των οποίων η εβδομαδιαία δραστηριότητα λαμβάνει χώρα κυρίως στο τμήμα επιφυλακής είναι κατά μέσο όρο 54 ώρες. [...]».

- ¹⁷ Με ισχύ από 1ης Ιανουαρίου 2008, ο ArbZVO-FW 1998 αντικαταστάθηκε από τον ArbZVO-FW της 5ης Ιουλίου 2007 (στο εξής: ArbZVO-FW 2007).

18 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, του ArbZVO-FW 2007 ορίζει:

«Η κανονική εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας των υπαλλήλων είναι 48 ώρες κατά ετήσιο μέσο όρο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών.»

19 Το άρθρο 4 του ίδιου ArbZVO-FW 2007, με τίτλο «Ατομικές ρυθμίσεις», έχει ως εξής:

«1. Με την επιφύλαξη της τηρήσεως των γενικών αρχών της ασφάλειας και της προστασίας της υγείας, η διάρκεια της εργασίας κατά βάρδιες μπορεί να υπερβαίνει τον κανονικό μέσο χρόνο εβδομαδιαίας εργασίας του άρθρου 2, παράγραφος 1, εάν συναινούν οι οικείοι εργαζόμενοι και ο εργοδότης αποδεικνύει τη συναίνεση.

2. Η συναίνεση της παραγράφου 1 μπορεί να ανακληθεί με δήλωση η οποία παράγει αποτελέσματα μετά έξι μήνες. Οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να ενημερώνονται εγγράφως.»

20 Το άρθρο 72, παράγραφος 3, του νόμου περί δημοσίων υπαλλήλων του ομοσπονδίου κράτους της Σαξονίας-Anhalt (Beamtengesetz Land Sachsen-Anhalt), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, προβλέπει ότι, για τις υπηρεσίες κατά βάρδιες, ο χρόνος εργασίας μπορεί να παρατείνεται ανάλογα με τις υπηρεσιακές ανάγκες, αλλά δεν πρέπει, εντούτοις, να σημειώνεται υπέρβαση των 54 ωρών εβδομαδιαίως.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 21 Ο G. Fuß είναι υπάλληλος της Stadt Halle από τις 10 Μαΐου 1982. Διορίστηκε μόνιμος υπάλληλος το 1998 με τον βαθμό του υπαρχιπυροσβέστη («Oberbrandmeister») και από τις 15 Δεκεμβρίου 2005 έλαβε τον βαθμό του αρχιπυροσβέστη («Hauptbrandmeister»).
- 22 Μέχρι τις 4 Ιανουαρίου 2007, ο G. Fuß υπηρετούσε στην άμεση επέμβαση της πυροσβεστικής «ενεργητική πυροπροστασία» της Stadt Halle ως οδηγός οχήματος. Το πρόγραμμα υπηρεσίας του συνίστατο, κατά μέσον όρο, σε εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας 54 ωρών, συμπεριλαμβανομένων των περιόδων εικοσιτετράωρης βάρδιας. Κάθε μία από τις περιόδους αυτές, κατά τη διάρκεια της οποίας ο πυροσβέστης οφείλει να είναι παρών στον πυροσβεστικό σταθμό, απετελείτο από μια περίοδο ενεργού υπηρεσίας και μια περίοδο εφημερίας που ενδέχεται να διακόπτεται από δραστηριότητες άμεσης επέμβασης.
- 23 Με έγγραφο της 13ης Δεκεμβρίου 2006, ο G. Fuß, επικαλούμενος τη διάταξη του Δικαστηρίου της 14ης Ιουλίου 2005, C-52/04, Personalrat der Feuerwehr Hamburg (Συλλογή 2005, σ. I-7111), ζήτησε στο μέλλον να μην υπερβαίνει ο εβδομαδιαίος χρόνος υπηρεσίας του το ανώτατο όριο των 48 ωρών που προβλέπεται από το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88. Με το ίδιο έγγραφο, ο G. Fuß διεκδίκησε, επίσης, δικαιώματα αντισταθμίσεως της πρόσθετης εργασίας που παρέσχε παρανόμως κατά την περίοδο από 1ης Ιανουαρίου 2004 έως και 31η Δεκεμβρίου 2006, είτε υπό μορφή χρόνου αδείας είτε υπό μορφή αποζημιώσεως για τις ώρες της παρασχεθείσας πρόσθετης εργασίας.
- 24 Με απόφαση της 2ας Ιανουαρίου 2007, η Stadt Halle μετέθεσε υποχρεωτικώς τον G. Fuß στο κέντρο επιχειρήσεων της υπηρεσίας άμεσης επέμβασης για περίοδο δύο ετών περίπου, με το αιτιολογικό ότι η μετάθεση ήταν επιβεβλημένη για λόγους οργανώσεως της υπηρεσίας. Η ως άνω απόφαση αποτέλεσε αντικείμενο της αποφάσεως του Δικαστηρίου της 14ης Οκτωβρίου 2010, C-243/09, Fuß (Συλλογή 2010, σ. I-9849),).

- 25 Με απόφαση της 20ής Μαρτίου 2007, η Stadt Halle απέρριψε το αίτημα για την παροχή αντισταθμίسمatos, το οποίο υπέβαλε ο G. Fuß όσον αφορά την περίοδο από 1ης Ιανουαρίου 2004 έως και 31η Δεκεμβρίου 2006, επικαλούμενη διάταξη του Oberverwaltungsgericht des Landes Sachsen-Anhalt [Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου του ομοσπόνδου κράτους της Σαξονίας-Anhalt], της 17ης Οκτωβρίου 2006, κατά την οποία το δικαίωμα περί αναγνωρίσεως αυξημένου χρόνου αδείας ως αντισταθμίσματος θεμελιώνεται το πρώτον από της ημέρας υποβολής σχετικού αιτήματος. Αντιθέτως, η Stadt Halle δέχθηκε το αίτημα του G. Fuß περί αναγνωρίσεως αυξημένου χρόνου αδείας ως αντισταθμίσματος για την παρασχεθείσα υπερωριακή εργασία από τον Ιανουάριο του 2007. Ωστόσο, δεδομένου ότι από της μεταθέσεως του G. Fuß σε άλλη υπηρεσία τηρείται η κατά μέσον όρο μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας του G. Fuß, κανένα οικονομικό αντιστάθμισμα δεν μπορεί να του χορηγηθεί για την περίοδο αυτή ούτε στο πλαίσιο αποζημιώσεως ούτε στο πλαίσιο «δικαιώματος άρσεως των επιζήμιων συνεπειών».
- 26 Με απόφαση της 25ης Απριλίου 2007, η Stadt Halle απέρριψε τη διοικητική ένσταση που υπέβαλε ο G. Fuß κατά της εν λόγω αποφάσεως της 20ής Μαρτίου 2007 περί απορρίψεως, εκτιμώντας ότι, καίτοι ο τελευταίος δικαιούται να ζητήσει την παύση της παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης που απορρέει από την υπέρβαση της μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας 48 ωρών, εντούτοις ένα τέτοιο αίτημα δεν μπορεί να αφορά παρά μόνο το χρονικό διάστημα που αρχίζει από την εκπνοή του μηνός κατά τη διάρκεια του οποίου υποβλήθηκε το αίτημα, δεδομένου ότι κάθε δημόσιος υπάλληλος πρέπει προηγουμένως να αντιτάξει έναντι του εργοδότη του την ύπαρξη παράνομης συμπεριφοράς του τελευταίου.
- 27 Το Verwaltungsgericht Halle, ενώπιον του οποίου ασκήθηκε προσφυγή κατά των ως άνω αποφάσεων της 20ής Μαρτίου 2007 και της 25ης Απριλίου 2007 περί απορρίψεως, εκτιμά ότι, βάσει του εθνικού δικαίου, ο G. Fuß δεν έχει δικαίωμα να του αναγνωρισθεί αυξημένος χρόνος αδείας ως αντιστάθμισμα ούτε δικαίωμα αποζημιώσεως λόγω των επιπλέον ωρών κατά τις οποίες εργάσθηκε. Συγκεκριμένα, το δικαίωμα απαλλαγής από την υπηρεσία για χρονικό διάστημα ίσο προς τη συνολική διάρκεια της παρασχεθείσας επιπλέον υπηρεσίας δεν στηρίζεται σε καμία νομική βάση κατά το εθνικό δίκαιο. Εξάλλου, ο G. Fuß δεν έχει, επίσης, δικαίωμα αμοιβής για τις επιπλέον ώρες κατά τις οποίες εργάσθηκε, εφόσον δεν υποχρεώθηκε να εργασθεί σε ώρες χαρακτηριζόμενες ως ώρες υπερωριακής απασχολήσεως.

- 28 Κατά το εν λόγω δικαστήριο, δικαίωμα απαλλαγής από την υπηρεσία μπορεί ενδεχομένως να στηριχθεί, κατά το εθνικό δίκαιο, μόνο στην αρχή της καλής πίστεως κατά την έννοια του άρθρου 242 του γερμανικού αστικού κώδικα (Bürgerliches Gesetzbuch, στο εξής: BGB). Ωστόσο, ένα τέτοιο δικαίωμα προϋποθέτει την υποβολή αιτήματος από τον ενδιαφερόμενο δημόσιο υπάλληλο στον εργοδότη του με το οποίο να ζητεί από αυτόν να τον απασχολεί μόνο για τον νομοθετικώς προβλεπόμενο χρόνο εργασίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, αντιστάθμισμα μπορεί να οφείλεται μόνο για τις ώρες που παρανόμως υποχρεώθηκε να εργαστεί μετά την υποβολή ενός τέτοιου αιτήματος.
- 29 Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν είναι δυνατό να συναχθεί από την οδηγία 2003/88 δικαίωμα για την παροχή αντισταθμίματος. Συγκεκριμένα, αν απαιτείτο η υποβολή προηγούμενου αιτήματος στον εργοδότη, το δίκαιο της Ένωσης θα είχε πρακτική αποτελεσματικότητα μόνο στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες οι δημόσιοι υπάλληλοι ζητούν την τήρηση του δικαίου αυτού, γεγονός το οποίο θα ενεθάρρυνε συμπεριφορές όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, την τήρηση, δηλαδή, του δικαίου της Ένωσης μόνον εφόσον ζητείται η εφαρμογή του. Επί πλέον, εν προκειμένω, η Stadt Halle είχε αναγγείλει ότι επρόκειτο να μεταθέτει, από την υπηρεσία άμεσης επέμβασης σε άλλη υπηρεσία, όσους επικαλούνται τα δικαιώματα που απορρέουν από την εν λόγω οδηγία και πράγματι μετέθεσε τον G. Fuß όταν αυτός ζήτησε να μην εργάζεται, πλέον, κατά χρόνο υπερβαίνοντα τη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας. Επίσης, τίθεται το ζήτημα αν από τις προβλεπόμενες στην ίδια οδηγία διατάξεις σχετικά με τις περιόδους αναφοράς μπορεί να απορρέει δικαίωμα περί αναγνωρίσεως αυξημένου χρόνου αδείας ως αντισταθμίματος.
- 30 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Verwaltungsgericht Halle αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Απορρέουν από την οδηγία [2003/88] δικαιώματα για την παροχή αντισταθμίματος, στην περίπτωση που ο εργοδότης (δημόσιος φορέας) καθορίζει χρόνο εργασίας ο οποίος υπερβαίνει τα όρια του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας [2003/88];

- 2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, απορρέει το επίμαχο δικαίωμα μόνον από την παράβαση της οδηγίας [2003/88] ή προβλέπει το δίκαιο [της Ένωσης] και άλλες απαιτήσεις σε σχέση με το δικαίωμα αυτό, όπως είναι η υποβολή αιτήματος στον εργοδότη για μείωση του χρόνου εργασίας ή η ύπαρξη πταίσματος κατά τον καθορισμό του χρόνου εργασίας;
- 3) Σε περίπτωση που υπάρχει δικαίωμα για την παροχή αντισταθμίματος, τίθεται το ερώτημα αν το δικαίωμα αυτό αφορά την αναγνώριση αυξημένου χρόνου αδείας με αντισταθμιστικό χαρακτήρα ή την καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως καθώς και το ερώτημα ποια είναι τα κριτήρια του δικαίου [της Ένωσης] για τον υπολογισμό του ύψους του εν λόγω αντισταθμίματος;
- 4) Τυχάνουν απευθείας εφαρμογής οι περίοδοι αναφοράς του άρθρου 16, στοιχείο β', και/ή του άρθρου 19, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας [2003/88] σε περίπτωση όπως είναι η υπό κρίση στην οποία το εθνικό δίκαιο προβλέπει απλώς χρόνο εργασίας ο οποίος υπερβαίνει τον ανώτατο χρόνο εργασίας του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας [2003/88], χωρίς να προβλέπει κάποιο αντιστάθμισμα; Αν θεωρηθεί ότι τυχάνουν απευθείας εφαρμογής, τότε τίθεται το ερώτημα αν, και ενδεχομένως, με ποιον τρόπο πρέπει να γίνεται η αντιστάθμιση, όταν ο εργοδότης δεν προβαίνει σε αυτήν πριν από τη λήξη της περιόδου αναφοράς;
- 5) Ποια απάντηση πρέπει να δοθεί στα ερωτήματα 1 έως 4 κατά τη διάρκεια του χρόνου ισχύος της οδηγίας [93/104];»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

- ³¹ Με τα ερωτήματά του, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, αφενός, σχετικά με τις προϋποθέσεις θεμελιώσεως δικαιώματος αποκαταστάσεως της επελθούσας ζημίας σε κατάσταση όπως αυτή της κύριας δίκης, στο πλαίσιο της οποίας εργαζόμενος, ο οποίος απασχολείται ως πυροσβέστης σε δημόσια υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως, εργάστηκε εβδομαδιαίως, κατά μέσο όρο, για χρόνο υπερβαίνοντα τον χρόνο εργασίας που προβλέπεται από τις οδηγίες 93/104 και 2003/88, και, αφετέρου, σχετικά με τις δικονομικές προϋποθέσεις και τα κριτήρια παροχής ενός τέτοιου δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας.
- ³² Προκειμένου να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα αυτά, επιβάλλεται εκ προοιμίου η παρατήρηση ότι το αίτημα αποκαταστάσεως της ζημίας το οποίο υποβλήθηκε στην υπόθεση της κύριας δίκης και το οποίο αφορά την περίοδο από 1ης Ιανουαρίου 2004 έως και 31η Δεκεμβρίου 2006 εμπίπτει, όπως ορθώς διαπίστωσε το αιτούν δικαστήριο, εν μέρει, στις διατάξεις της οδηγίας 93/104, η οποία ίσχυε μέχρι την 1η Αυγούστου 2004, και, εν μέρει, σε εκείνες της οδηγίας 2003/88, η οποία προέβη, από τις 2 Αυγούστου 2004, σε κωδικοποίηση των διατάξεων της εν λόγω οδηγίας 93/104. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι κρίσιμες διατάξεις των οδηγιών αυτών έχουν συνταχθεί με ταυτόσημη, κατ' ουσίαν, διατύπωση και ότι οι απαντήσεις που πρέπει να δοθούν στα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο είναι, λόγω της ταυτοσημίας αυτής, οι ίδιες ανεξαρτήτως της εφαρμοστέας οδηγίας, πρέπει, στο πλαίσιο της απαντήσεως στα ερωτήματα αυτά, να γίνεται αναφορά μόνο στις διατάξεις της οδηγίας 2003/88.
- ³³ Εκ προοιμίου, πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 αποτελεί κανόνα του εργατικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ιδιαίτερης

βαρύτητας, ο οποίος πρέπει να τυγχάνει εφαρμογής σε κάθε εργαζόμενο ως ελάχιστη προδιαγραφή αποβλέπουσα στη διασφάλιση της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας του εργαζομένου και ο οποίος επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να θεσπίσουν ανώτατο όριο μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας 48 ωρών, ανώτατο όριο ως προς το οποίο διευκρινίζεται ρητώς ότι σε αυτό συμπεριλαμβάνονται οι υπερωρίες και από το οποίο, ελλείψει εφαρμογής στο εσωτερικό δίκαιο της δυνατότητας που προβλέπεται στο άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, δεν μπορεί να υπάρξει καμία παρέκκλιση όσον αφορά δραστηριότητες όπως αυτές των πυροσβεστών, περί των οποίων πρόκειται στην κύρια δίκη, έστω και αν τούτο συμβαίνει με τη συναίνεση του οικείου εργαζομένου (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-397/01 έως C-403/01, Pfeiffer κ.λπ., Συλλογή 2004, σ. I-8835, σκέψεις 98 και 100, καθώς και Fuß, προπαρατεθείσα, σκέψεις 33 έως 35 και 38).

³⁴ Επομένως, όπως έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να καθορίζουν μονομερώς το περιεχόμενο του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, εξαρτώντας από οποιαδήποτε προϋπόθεση ή περιορισμό την εφαρμογή του εν λόγω δικαιώματος των εργαζομένων να μην υπερβαίνει η μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας το εν λόγω ανώτατο όριο (βλ. προπαρατεθείσες αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ., σκέψη 99, καθώς και Fuß, σκέψη 52).

³⁵ Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει κρίνει, επίσης, ότι το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 παράγει άμεσο αποτέλεσμα, καθόσον παρέχει στους ιδιώτες δικαιώματα τα οποία αυτοί δύνανται να επικαλούνται ευθέως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων (προπαρατεθείσες αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ., σκέψεις 103 έως 106, καθώς και Fuß, σκέψεις 56 έως 59).

- ³⁶ Πάντως, όπως διαπίστωσε το Δικαστήριο με τη σκέψη 60 της προπαρατεθείσας απόφασης Fvb, δεν αμφισβητείται ότι, κατά την περίοδο την οποία αφορά το αίτημα αποκαταστάσεως της ζημίας που αποτελεί αντικείμενο της κύριας δίκης, είχε λήξει η προθεσμία μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο της οδηγίας 93/104, στην κωδικοποίηση της οποίας προέβη η οδηγία 2003/88, και ότι το ομόσπονδο κράτος της Σαξονίας-Άνχαλτ δεν είχε προβεί σε μια τέτοια μεταφορά στο εσωτερικό του δίκαιο όσον αφορά τους πυροσβέστες που απασχολούνταν σε υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως.
- ³⁷ Ειδικότερα, δεν αμφισβητείται ότι η ArbZVO-FW 1998, που ήταν εφαρμοστέα επί των πυροσβεστών κατά την εν λόγω περίοδο, παρείχε τη δυνατότητα μέσης εβδομαδιαίας εργασίας υπερβαίνουσας σε διάρκεια το μέγιστο όριο των 48 ωρών που προβλέπεται στο άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 και ότι το εν λόγω ομόσπονδο κράτος δεν είχε μεταφέρει, κατά την ίδια περίοδο, στο εσωτερικό του δίκαιο τη δυνατότητα παρεκκλίσεως που προβλέπεται στο άρθρο 22, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, δυνατότητα της οποίας η εφαρμογή προϋποθέτει κατ' ανάγκην, ιδίως, τη συναίνεση του οικείου εργαζομένου, δεδομένου ότι η μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο των διαφόρων αυτών διατάξεων της εν λόγω οδηγίας συντελέστηκε μόλις την 1η Ιανουαρίου 2008 με την έκδοση της ArbZVO-FW 2007 (βλ. απόφαση Fvb, προπαρατεθείσα, σκέψεις 36, 37 και 45) .
- ³⁸ Επομένως, υπό τις συνθήκες αυτές, εργαζόμενος όπως ο G. Fvb, ο οποίος απασχολείται από τη Stadt Halle σε υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως, δικαιούται να επικαλεστεί ευθέως τις διατάξεις του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 εις βάρος ενός τέτοιου εργοδότη που αποτελεί δημόσιο φορέα, προκειμένου να γίνει σεβαστό το απορρέον από την οδηγία αυτή δικαίωμα για μέσο εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας που να μην υπερβαίνει τις 48 ώρες (απόφαση Fvb, προπαρατεθείσα, σκέψη 60).
- ³⁹ Συναφώς, πρέπει να υπομνηστεί ότι την υποχρέωση των κρατών μελών, η οποία απορρέει από μια οδηγία, για επίτευξη του αποτελέσματος που προβλέπει η οδηγία αυτή, καθώς και την υποχρέωση, δυνάμει του άρθρου 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ,

λήψεως όλων των γενικών ή ειδικών μέτρων που απαιτούνται για τη διασφάλιση της εκπληρώσεως αυτής της υποχρεώσεως, την υπέχουν όλες οι αρχές των κρατών μελών. Τέτοιες υποχρεώσεις φέρουν οι εν λόγω αρχές ακόμα και υπό την ιδιότητα του δημόσιου εργοδότη (απόφαση της 15ης Απριλίου 2008, C-268/06, Impact, Συλλογή 2008, σ. I-2483, σκέψη 85).

- ⁴⁰ Εξ αυτών προκύπτει, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, ότι, σε περίπτωση που δεν είναι δυνατό να λάβει χώρα ερμηνεία και εφαρμογή της εθνικής ρυθμίσεως που να είναι σύμφωνη προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, τα εθνικά δικαστήρια και τα όργανα της διοικήσεως οφείλουν να εφαρμόσουν στο ακέραιο το δικαίο της Ένωσης και να προστατεύσουν τα δικαιώματα που αυτό παρέχει στους ιδιώτες, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εσωτερικού δικαίου (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις της 22ας Ιουνίου 1989, 103/88, Costanzo, Συλλογή 1989, σ. 1839, σκέψη 33· της 11ης Ιανουαρίου 2007, C-208/05, ITC, Συλλογή 2007, σ. I-181, σκέψεις 68 και 69, καθώς και Fuß, προπαρατεθείσα, σκέψη 63).
- ⁴¹ Υπό το πρίσμα των ως άνω προκαταρκτικών παρατηρήσεων πρέπει να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο.

Επί του πρώτου ερωτήματος

- ⁴² Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το δικαίο της Ένωσης, και ιδίως η οδηγία 2003/88, παρέχει σε εργαζόμενο, ο οποίος, όπως ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης, εργάστηκε, ως πυροσβέστης απασχολούμενος σε δημόσια υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως, για μέσο εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας υπερβαίνοντα το ανώτατο όριο των 48 ωρών που προβλέπεται στο άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας αυτής, δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας που αυτός υπέστη.

43 Πρέπει να υπομνησθεί ότι η οδηγία 2003/88 έχει ως σκοπό τον καθορισμό των στοιχειωδών προδιαγραφών για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων με την προσέγγιση των εθνικών διατάξεων, ιδίως όσον αφορά τη διάρκεια του χρόνου εργασίας. Η εναρμόνιση αυτή, στο επίπεδο της Ένωσης, της οργάνωσης του χρόνου εργασίας αποσκοπεί στην εξασφάλιση καλύτερης προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, χορηγώντας τους κατώτατες περιόδους αναπαύσεως –μεταξύ άλλων, ημερήσιας και εβδομαδιαίας– καθώς και επαρκή διαλείμματα, και προβλέποντας ανώτατο όριο της διάρκειας εργασίας ανά εβδομάδα (βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσες αποφάσεις αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ., σκέψη 76, καθώς και Ευβ, σκέψη 32).

44 Αντιθέτως, η οδηγία 2003/88 δεν περιλαμβάνει, όπως ορθώς επισήμανε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καμία διάταξη όσον αφορά τις εφαρμοστέες κυρώσεις σε περίπτωση παραβιάσεως των στοιχειωδών προδιαγραφών που υπαγορεύει, ιδίως ως προς τη διάρκεια του χρόνου εργασίας, και, επομένως, δεν περιέχει κανένα ειδικό κανόνα όσον αφορά την αποκατάσταση της ζημίας που ενδεχομένως υπέστησαν οι εργαζόμενοι λόγω μιας τέτοιας παραβιάσεως.

45 Ωστόσο, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή της ευθύνης του Δημοσίου για ζημίες που προκαλούνται στους ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης οι οποίες του καταλογίζονται είναι σύμφυτη προς το σύστημα των Συνθηκών στις οποίες αυτή στηρίζεται (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, Francovich κ.λπ., Συλλογή 1991, σ. I-5357 σκέψη 35· της 5ης Μαρτίου 1996, C-46/93 και C-48/93, Brasserie du pêcheur και Factortame, Συλλογή 1996, σ. I-1029, σκέψη 31, καθώς και της 26ης Ιανουαρίου 2010, C-118/08, Transportes Urbanos y Servicios Generales, Συλλογή 2010, σ. I-635, σκέψη 29).

- ⁴⁶ Από την εν λόγω νομολογία απορρέει ότι η υποχρέωση αυτή ισχύει για κάθε περίπτωση παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης από κράτος μέλος, τούτο δε ανεξαρτήτως του ποια δημόσια αρχή διέπραξε την παραβίαση αυτή και ανεξαρτήτως του ποια δημόσια αρχή φέρει κατ' αρχήν, κατά το δίκαιο του οικείου κράτους μέλους, το βάρος της αποκατάστασεως της εν λόγω ζημίας (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψη 32· της 1ης Ιουνίου 1999, C-302/97, Konle, Συλλογή 1999, σ. I-3099, σκέψη 62· της 4ης Ιουλίου 2000, C-424/97, Haim, Συλλογή 2000, σ. I-5123, σκέψη 27, και της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, Köbler, Συλλογή 2003, σ. I-10239, σκέψη 31).
- ⁴⁷ Έτσι, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι ζημιωθέντες ιδιώτες έχουν δικαίωμα αποζημιώσεως εφόσον συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις, δηλαδή ο παραβιασθείς κανόνας δικαίου της Ένωσης να αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, η παράβαση του κανόνα αυτού να είναι κατάφωρη και να υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβάσεως αυτής και της ζημίας που υπέστησαν οι ιδιώτες (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, απόφαση *Transportes Urbanos y Servicios Generales*, προπαρατεθείσα, σκέψη 30).
- ⁴⁸ Η εφαρμογή των ως άνω προϋποθέσεων βάσει των οποίων στοιχειοθετείται η ευθύνη των κρατών μελών για ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης πρέπει, κατ' αρχήν, να διενεργείται από τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που έχει παράσχει το Δικαστήριο για την εφαρμογή αυτών των προϋποθέσεων (βλ. απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2006, C-446/04, *Test Claimants in the FII Group Litigation*, Συλλογή 2006, σ. I-11753, σκέψη 210 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- ⁴⁹ Συναφώς, όσον αφορά την υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να επισημανθεί, ως προς την πρώτη προϋπόθεση, ότι από τις σκέψεις 33 έως 35 της παρούσας αποφάσεως ήδη προκύπτει ότι το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, καθόσον επιβάλλει στα κράτη μέλη ανώτατο όριο ως προς τη μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, το οποίο πρέπει να τυγχάνει εφαρμογής σε κάθε εργαζόμενο ως στοιχειώδης προδιαγραφή, αποτελεί κανόνα του εργατικού δικαίου της Ένωσης ιδιαίτερης βαρύτητας,

του οποίου το περιεχόμενο δεν μπορεί να εξαρτάται από οποιαδήποτε προϋπόθεση ή περιορισμό και ο οποίος παρέχει στους ιδιώτες δικαιώματα τα οποία αυτοί δύνανται να επικαλούνται ευθέως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

50 Υπό τις συνθήκες αυτές, προκύπτει προδήλως ότι το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 αποτελεί κανόνα δικαίου της Ένωσης που έχει ως αντικείμενο την απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες και ότι, επομένως, η πρώτη προϋπόθεση της υπέρ-ξεως δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας πληρούται στην υπόθεση της κύριας δίκης.

51 Όσον αφορά τη δεύτερη προϋπόθεση, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ύπαρξη κατάφωρης παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης προϋποθέτει πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση εκ μέρους του κράτους μέλους των ορίων που επιβάλλονται στη διακριτική του ευχέρεια, τα δε στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται συναφώς υπόψη είναι, μεταξύ άλλων, ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιαζόμενου κανόνα καθώς και το εύρος του περιθωρίου εκτιμήσεως που καταλείπει ο παραβιαζόμενος κανόνας στις εθνικές αρχές (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψεις 55 και 56, καθώς και της 25ης Ιανουαρίου 2007, C-278/05, *Robins* κ.λπ., Συλλογή 2007, σ. I-1053, σκέψη 70).

52 Εν πάση περιπτώσει, η παραβίαση του δικαίου της Ένωσης είναι κατάφωρη, όταν έχει τελεσθεί κατά προφανή αντίθεση προς τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψη 57· της 28ης Ιουνίου 2001, C-118/00, *Larsy*, Συλλογή 2001, σ. I-5063, σκέψη 44, και *Köbler*, προπαρατεθείσα, σκέψη 56).

- 53 Μολονότι, κατ' αρχήν, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια, όπως επισημάνθηκε στη σκέψη 48 της παρούσας αποφάσεως, να εξακριβώνουν τη συνδρομή των προϋποθέσεων ευθύνης κρατών η οποία προκύπτει από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, δι-
απιστώνεται ότι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, το Δικαστήριο διαθέτει όλα τα ανα-
γκαία στοιχεία για να εκτιμήσει αν τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως πρέπει
να χαρακτηριστούν ως κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης (βλ., κατ' ανα-
λογίαν, αποφάσεις της 26ης Μαρτίου 1996, C-392/93, *British Telecommunications*,
Συλλογή 1996, σ. I-1631, σκέψη 41, καθώς και της 17ης Οκτωβρίου 1996, C-283/94,
C-291/94 και C-292/94, *Denkavit κ.λπ.*, Συλλογή 1996, σ. I-5063, σκέψη 49).
- 54 Συγκεκριμένα, όπως ορθώς επισήμανε η Επιτροπή, όταν, κατά την περίοδο την
οποία αφορά το επίμαχο στην κύρια δίκη αίτημα για την παροχή αντισταθμίματος,
ήτοι από 1ης Ιανουαρίου 2004 έως και 31η Δεκεμβρίου 2006, ο G. Fuß ήταν υπο-
χρεωμένος, δυνάμει της ArbZVO-FW 1998, να απασχολείται για μέση εβδομαδιαία
διάρκεια εργασίας 54 ωρών, συμπεριλαμβανομένων των περιόδων 24ωρης βάρδιας
που αποτελούνται από περίοδο ενεργού υπηρεσίας και περίοδο εφημερίας, κατά τη
διάρκεια των οποίων ο G. Fuß όφειλε να είναι παρών στον χώρο εργασίας του, το Δι-
καστήριο είχε ήδη εκδώσει την απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2000, C-303/98, *Simar*
(Συλλογή 2000, σ. I-7963), τη διάταξη της 3ης Ιουλίου 2001, C-241/99, *CIG* (Συλλογή
2001, σ. I-5139), και την απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, C-151/02, *Jaeger* (Συλ-
λογή 2003, σ. I-8389).
- 55 Πάντως, από τη νομολογία αυτή του Δικαστηρίου, η οποία είναι προγενέστερη των
πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, προκύπτει σαφώς ότι ο
χρόνος εργασίας που αντιστοιχεί στις βάρδιες και στις εφημερίες που πραγματοποιεί
το προσωπικό σύμφωνα με το σύστημα της φυσικής παρουσίας του οικείου εργα-
ζομένου στον χώρο εργασίας αποτελεί μέρος της έννοιας του «χρόνου εργασίας»
κατά το πνεύμα της οδηγίας 2003/88 και ότι, επομένως, η οδηγία αυτή αποκλείει
εθνική ρύθμιση προβλέπουσα μέση εβδομαδιαία διάρκεια του χρόνου εργασίας η
οποία, εφόσον περιλαμβάνει τέτοιες περιόδους βάρδιας και εφημερίας, υπερβαίνει
το μέγιστο εβδομαδιαίο όριο που προβλέπεται στο άρθρο 6, στοιχείο β', της εν λόγω
οδηγίας (βλ. απόφαση *Simar*, προπαρατεθείσα, σκέψεις 46 έως 52· διάταξη *CIG*,
προπαρατεθείσα, σκέψεις 33 και 34, καθώς και απόφαση *Jaeger*, προπαρατεθείσα,
σκέψεις 68 έως 71, 78 και 79).

- 56 Επί πλέον, με την προαναφερθείσα απόφασή του Pfeiffer κ.λπ., το Δικαστήριο επανέλαβε στις 5 Οκτωβρίου 2004, ήτοι κατά τη διάρκεια της επίμαχης στην κύρια δίκη περιόδου, την εν λόγω νομολογία σχετικά με τις περιόδους εφημερίας που πραγματοποιούνται από εργαζομένους που εμπίπτουν, όπως εν προκειμένω, στον τομέα της πολιτικής προστασίας.
- 57 Εξάλλου, πάντοτε κατά την ίδια περίοδο, το Δικαστήριο, υπό το πρίσμα του συνόλου της νομολογίας που μνημονεύθηκε στις σκέψεις 53 έως 55 της παρούσας αποφάσεως, κρίνοντας ότι αυτό το ζήτημα της έννοιας του «χρόνου εργασίας» κατά το πνεύμα της οδηγίας 2003/88 δεν κατέλειπε περιθώρια εύλογης αμφιβολίας, εξέδωσε στις 14 Ιουλίου 2005, κατά το άρθρο 104, παράγραφος 3, του Κανονισμού Διαδικασίας του, την προαναφερθείσα διάταξη *Personalrat der Feuerwehr Hamburg*, με την οποία έκρινε ότι οι δραστηριότητες των δυνάμεων άμεσης επεμβάσεως μιας δημόσιας πυροσβεστικής υπηρεσίας –εκτός από την περίπτωση εκτάκτων περιστάσεων οι οποίες δεν συντρέχουν στην υπόθεση της κύριας δίκης– εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2003/88, οπότε το άρθρο της 6, στοιχείο β', απαγορεύει, κατ' αρχήν, την υπέρβαση του ορίου των 48 ωρών που προβλέπεται ως μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, περιλαμβανομένων των περιόδων εφημερίας (βλ. απόφαση *Fuß*, προπαρατεθείσα, σκέψη 44).
- 58 Υπό τις συνθήκες αυτές, διαπιστώνεται ότι, εφόσον η μη τήρηση των προδιαγραφών του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 κατά τη διάρκεια της επίμαχης στην κύρια δίκη περιόδου έλαβε χώρα κατά προφανή αντίθεση προς τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ως άνω μη τήρηση πρέπει να θεωρηθεί ότι συνιστά κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης και, επομένως, η δεύτερη προϋπόθεση που πρέπει να ικανοποιηθεί προκειμένου να αναγνωρισθεί η ύπαρξη δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας πληροῦται, επίσης, στην υπόθεση της κύριας δίκης.

- 59 Τέλος, όσον αφορά την τρίτη προϋπόθεση στοιχειοθετήσεως της ευθύνης του Δημοσίου λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν υπάρχει, όπως δίδεται η εντύπωση ότι προκύπτει από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο, άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της εν λόγω παραβάσεως του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 και της ζημίας που υπέστη ο G. Fuß, η οποία προκύπτει από την απώλεια του χρόνου ανάπαυσης τον οποίο αυτός θα διέθετε εάν είχε τηρηθεί η μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια του χρόνου εργασίας που προβλέπεται από τη διάταξη αυτή.
- 60 Κατά συνέπεια, προκύπτει ότι, υπό την επιφύλαξη των διαπιστώσεων στις οποίες πρέπει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, οι προϋποθέσεις που θέτει η νομολογία του Δικαστηρίου για την παροχή δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας συντρέχουν στην υπόθεση της κύριας δίκης, γεγονός το οποίο, εξάλλου, η ίδια η Γερμανική Κυβέρνηση δέχθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση.
- 61 Κατά την παρατεθείσα στη σκέψη 46 της παρούσας αποφάσεως νομολογία, η αποκατάσταση μιας τέτοιας ζημίας που προκλήθηκε σε ιδιώτη μπορεί να αναληφθεί από οργανισμό δημοσίου δικαίου, όπως είναι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, η Stadt Halle ή το ομόσπονδο κράτος της Σαξονίας-Anhalt, όταν η ζημία αυτή έχει προκληθεί από μέτρα εσωτερικής φύσεως τα οποία έλαβε ο εν λόγω οργανισμός δημοσίου δικαίου κατά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης. Εξάλλου, το δίκαιο της Ένωσης δεν αποκλείει επίσης τη δυνατότητα να στοιχειοθετηθεί, επιπλέον της ευθύνης του ίδιου του κράτους μέλους, η ευθύνη που υπέχει ένας τέτοιος οργανισμός δημοσίου δικαίου για την αποκατάσταση της ζημίας που προκάλεσαν τέτοια μέτρα σε ιδιώτη (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, απόφαση Haïm, προπαρατεθείσα, σκέψεις 31 και 32).
- 62 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, με την επιφύλαξη του δικαιώματος αποζημιώσεως, το οποίο στηρίζεται απευθείας στο δίκαιο της Ένωσης, εφόσον συντρέχουν οι τρεις προϋποθέσεις που υπομνήσθηκαν στη σκέψη 47 της παρούσας αποφάσεως, το κράτος υποχρεούται να θεραπεύσει τις συνέπειες της προκληθείσας ζημίας στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου περί ευθύνης, με δεδομένο ότι οι προϋποθέσεις τις οποίες

ορίζουν οι εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την αποζημίωση (αρχή της αποτελεσματικότητας) (αποφάσεις Köbler, προπαρατεθείσα, σκέψη 58 της 13ης Μαρτίου 2007 C-524/04, *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation*, Συλλογή 2007, σ. I-2107, σκέψη 123, καθώς και *Transportes Urbanos y Servicios Generales*, προπαρατεθείσα, σκέψη 31).

- ⁶³ Επομένως, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι εργαζόμενος, όπως ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο οποίος συμπλήρωσε, υπό την ιδιότητα του πυροσβέστη που απασχολείται σε δημόσια υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως, μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας υπερβαίνουσα αυτήν που προβλέπεται στο άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, δύναται να επικαλεσθεί το δίκαιο της Ένωσης προς στοιχειοθέτηση της ευθύνης των αρχών του οικείου κράτους μέλους, προκειμένου να επιτύχει την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως της διατάξεως αυτής.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- ⁶⁴ Με το πρώτο σκέλος του δευτέρου ερωτήματός του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το δίκαιο της Ένωσης αποκλείει εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία εξαρτά το δικαίωμα ενός υπαγομένου στον δημόσιο τομέα εργαζομένου για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως, εκ μέρους των αρχών του οικείου κράτους μέλους, ενός κανόνα του δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, από την πρόσθετη προϋπόθεση της υπάρξεως πταίσματος το οποίο έχει διαπράξει ο εργοδότης. Με το δεύτερο σκέλος του ίδιου ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να

διευκρινιστεί αν το εν λόγω δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας μπορεί να εξαρτάται από την υποχρέωση υποβολής προτέρου αιτήματος στον εργοδότη προκειμένου να εξασφαλισθεί η τήρηση της διατάξεως αυτής.

Επί της προϋποθέσεως υπάρξεως πταίσματος του εργοδότη

⁶⁵ Πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι τρεις προϋποθέσεις που μνημονεύονται στη σκέψη 47 της παρούσας αποφάσεως είναι ικανές να θεμελιώσουν αξίωση των ιδιωτών προς αποζημίωση (βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, σκέψη 66, καθώς και *Köbler*, σκέψη 57).

⁶⁶ Εξ αυτών προκύπτει ότι, καίτοι το δίκαιο της Ένωσης ουδόλως αποκλείει τη δυνατότητα θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους, λόγω παραβιάσεως του δικαίου αυτού, υπό προϋποθέσεις λιγότερο αυστηρές βάσει του εθνικού δικαίου (βλ. απόφαση *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation*, προπαρατεθείσα, σκέψη 115 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), αντιθέτως, απαγορεύει την επιβολή πρόσθετων προϋποθέσεων εκ μέρους του εθνικού δικαίου.

⁶⁷ Έτσι, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι, καίτοι ορισμένα αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία, τα οποία, στο πλαίσιο ενός εθνικού νομικού συστήματος, μπορούν να συναρτώνται προς την έννοια του πταίσματος, είναι ικανά να ασκούν επιρροή,

λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας που υπομνήσθηκε στη σκέψη 51 της παρούσας αποφάσεως, προκειμένου να εκτιμηθεί αν παραβίαση του δικαίου της Ένωσης είναι κατάφωρη ή όχι, γεγονός παραμένει ότι η υποχρέωση αποκαταστάσεως των προξενουμένων σε ιδιώτες ζημιών δεν μπορεί να εξαρτάται από προϋπόθεση συναρτώμενη προς την έννοια του πταίσματος, βαίνουσα πέραν της κατάφωρης παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης. Συγκεκριμένα, η απαίτηση να επιβληθεί μια τέτοια πρόσθετη προϋπόθεση μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας το οποίο στηρίζεται στην έννομη τάξη της Ένωσης (βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, σκέψεις 78 έως 80, καθώς και *Haim*, σκέψη 39).

⁶⁸ Πάντως, τούτο θα ίσχυε προκειμένου περί προϋποθέσεως κατά την οποία, σε υπόθεση όπως αυτή της κύριας δίκης, το δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης θα εξηρτάτο από την απόδειξη της υπάρξεως ενός πταίσματος ειδικής φύσεως, όπως είναι ένα πταίσμα διαπραχθέν με δόλο ή εξ αμελείας εκ μέρους του εργοδότη, εν προκειμένω της Stadt Halle, εφόσον, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 51 έως 58 της παρούσας αποφάσεως, η ArbZVO-FW 1998 συνιστά, αυτή καθαυτή, κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.

⁶⁹ Ωστόσο, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να προσδιορίσει, στο πλαίσιο της υποθέσεως της οποίας έχει επιληφθεί, αν μια τέτοια πρόσθετη προϋπόθεση όντως προβλέπεται από την εθνική κανονιστική ρύθμιση, λαμβανομένου υπόψη ότι η Γερμανική Κυβέρνηση επισήμανε, τόσο με τις γραπτές παρατηρήσεις της όσο και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι το πταίσμα του εργοδότη ουδόλως αποτελούσε, κατά το εθνικό δίκαιο, προϋπόθεση για τη γένεση του δικαιώματος αποκαταστάσεως της ζημίας.

⁷⁰ Κατά συνέπεια, στο πρώτο σκέλος του δευτέρου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης αποκλείει εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία εξαρτά, πράγμα που απόκειται στο αιτούν δικαστήριο

να εξακριβώσει, το δικαίωμα ενός υπαγομένου στον δημόσιο τομέα εργαζομένου για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως, εκ μέρους των αρχών του οικείου κράτους μέλους, κανόνα του δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, από προϋπόθεση συναρτώμενη προς την έννοια του πταίσματος, βαίνουσα πέραν της κατάφωρης παραβιάσεως του εν λόγω δικαίου.

Επί της προϋποθέσεως περί υποχρέωσης υποβολής προτέρου αιτήματος στον εργοδότη

- ⁷¹ Κατά τη Stadt Halle και τη Γερμανική Κυβέρνηση, η προϋπόθεση ότι θα πρέπει να υποβάλλεται προηγουμένως αίτημα στον εργοδότη, η οποία πηγάζει από την εθνική νομολογία, δικαιολογείται από το γεγονός ότι το δικαίωμα κάθε δημοσίου υπαλλήλου να επιτυγχάνει την αναγνώριση αυξημένου χρόνου αδείας με αντισταθμιστικό χαρακτήρα στην περίπτωση που η διάρκεια του χρόνου εργασίας του έχει υπερβεί την επιτρεπόμενη από τον νόμο διάρκεια στηρίζεται στην αρχή της καλής πίστεως που διατυπώνεται στο άρθρο 242 του BGB και, επομένως, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της σχέσεως εμπιστοσύνης καθώς και της υπηρεσιακής σχέσεως μεταξύ του δημοσίου υπαλλήλου και του εργοδότη που αποτελεί δημόσιο φορέα. Η απαίτηση αυτή παρέχει τη δυνατότητα στον εν λόγω εργοδότη να οργανωθεί ώστε να τηρήσει αυτήν την υποχρέωση παροχής αντισταθμίσεως και να προσαρμόσει, κατά συνέπεια, τον πίνακα υπηρεσιών. Συναφώς, η Stadt Halle προσθέτει ότι η εν λόγω απαίτηση αντικατοπτρίζει τη βούληση του εθνικού νομοθέτη να αποφύγει, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνέχεια της δημόσιας υπηρεσίας, τη σώρευση μεγάλου αριθμού ωρών αδείας με αντισταθμιστικό χαρακτήρα.

- ⁷² Συναφώς, πρέπει να υπομνηστεί ότι, όπως προκύπτει από τη νομολογία που παρατέθηκε στη σκέψη 62 της παρούσας αποφάσεως, εναπόκειται στα κράτη μέλη, ελλείψει σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, να ρυθμίζουν τις δικονομικές προϋποθέσεις για τις ένδικες προσφυγές που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων που αντλούν οι πολίτες από το δίκαιο της Ένωσης, εφόσον οι εν λόγω δικονομικές προϋποθέσεις τηρούν τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας

(βλ. αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93, *Peterbroeck*, Συλλογή 1995, σ. I-4599, σκέψη 12· *Impact*, προπαρατεθείσα, σκέψη 46, και της 29ης Οκτωβρίου 2009, C-63/08, *Pontin*, Συλλογή 2009, σ. I-10467, σκέψη 43).

⁷³ Εν προκειμένω, όσον αφορά την τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας, από τα στοιχεία που προσκομίσθηκαν στο Δικαστήριο προκύπτει ότι, όπως υποστηρίζει η Γερμανική Κυβέρνηση, η απαίτηση υποβολής προτέρου αιτήματος στον εργοδότη, εφόσον στηρίζεται στην αρχή της καλής πίστεως που προβλέπεται στο άρθρο 242 του BGB, δίδει την εντύπωση ότι αφορά, στοιχείο του οποίου η εξακρίβωση απόκειται εντούτοις στο αιτούν δικαστήριο, το σύνολο των ενδίκων προσφυγών που ασκούνται από δημοσίους υπαλλήλους κατά του εργοδότη τους και αποσκοπούν στην αποκατάσταση της ζημίας που αυτοί υπέστησαν, ανεξαρτήτως του αν η ζημία αυτή προκύπτει από παραβίαση του εθνικού δικαίου ή από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.

⁷⁴ Αντιθέτως, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η προϋπόθεση αυτή είναι αντίθετη προς την αρχή της αποτελεσματικότητας, καθόσον θα μπορούσε να καταστήσει εξαιρετικώς δυσχερή την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης.

⁷⁵ Συναφώς, πρέπει να υπομνηστεί ότι, όσον αφορά την άσκηση των διαθέσιμων ενδίκων βοηθημάτων προς διαπίστωση της ευθύνης κράτους μέλους λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι ο εθνικός δικαστής μπορεί να ερευνήσει αν ο ζημιωθείς επέδειξε τη δέουσα επιμέλεια, ώστε να αποφύγει τη ζημία ή να περιορίσει την έκτασή της, και ιδίως αν χρησιμοποίησε εγκαίρως όλα τα μέσα παροχής εννόμου προστασίας που διέθετε (αποφάσεις *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψη 84· *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation*, προπαρατεθείσα, σκέψη 124, καθώς και της 24ης Μαρτίου 2009, C-445/06, *Danske Slagterier*, Συλλογή 2009, σ. I-2119, σκέψη 60).

- 76 Πράγματι, κατά γενική αρχή, που είναι κοινή στα νομικά συστήματα των κρατών μελών, ο ζημιούμενος, αν δεν θέλει να επιβαρυνθεί ο ίδιος με τη ζημία, οφείλει να επιδείξει τη δέουσα επιμέλεια για να περιορίσει την έκτασή της (αποφάσεις της 19ης Μαΐου 1992, C-104/89 και C-37/90, Mulder κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, Συλλογή 1992, σ. I-3061, σκέψη 33· Brasserie du pêcheur και Factortame, προπαρατεθείσα, σκέψη 85, καθώς και Danske Slagterier, προπαρατεθείσα, σκέψη 61).
- 77 Ωστόσο, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι θα ήταν αντίθετο προς την αρχή της αποτελεσματικότητας το να επιβληθεί στους ζημιωθέντες να ασκούν συστηματικά όλα τα ένδικα βοηθήματα που έχουν στη διάθεσή τους, έστω και αν τούτο θα προκαλούσε υπερβολικές δυσχέρειες ή δεν θα μπορούσε να απαιτηθεί εύλογως από αυτούς (απόφαση Danske Slagterier, προπαρατεθείσα, σκέψη 62).
- 78 Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ήδη ότι η άσκηση των δικαιωμάτων που οι απευθείας εφαρμοστέες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης παρέχουν στους ιδιώτες θα καθίστατο αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής αν τα περί αποζημιώσεως αιτήματά τους, τα στηριζόμενα στην παραβίαση του εν λόγω δικαίου, απορρίπτονταν ή μειώνονταν με μοναδικό σκεπτικό ότι οι ιδιώτες δεν ζήτησαν να τύχουν του δικαιώματος το οποίο τους παρέχουν οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, αλλά τους το αρνείται το εθνικό δίκαιο, προκειμένου να αμφισβητήσουν την απορριπτική απόφαση του κράτους μέλους με τα προβλεπόμενα προς τούτο μέσα παροχής εννόμου προστασίας, επικαλούμενοι την υπεροχή και το άμεσο αποτέλεσμα του δικαίου της Ένωσης (βλ. αποφάσεις της 8ης Μαρτίου 2001, C-397/98 και C-410/98, Metallgesellschaft κ.λπ., Συλλογή 2001, σ. I-1727, σκέψη 106, καθώς και Danske Slagterier, προπαρατεθείσα, σκέψη 63).
- 79 Εν προκειμένω, πρέπει να υπομνηστεί ότι, όπως προκύπτει από τη σκέψη 33 της παρούσας αποφάσεως, το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, που αποσκοπεί στο να εγγυηθεί την αποτελεσματική προστασία της ασφάλειας και της υγείας των

εργαζομένων, διασφαλίζοντας σ' αυτούς το πραγματικό ευεργέτημα της μέγιστης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας καθώς και των ελαχίστων περιόδων ανάπαυσης, αποτελεί κανόνα του εργατικού δικαίου της Ένωσης ιδιαίτερης βαρύτητας από τον οποίο, ελλείψει εφαρμογής του άρθρου 22, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, ουδόλως μπορεί να παρεκκλίνει εργοδότης όταν πρόκειται για εργαζόμενο όπως ο G. Fuß.

⁸⁰ Πάντως, όπως έκρινε ήδη το Δικαστήριο, ο εργαζόμενος πρέπει να θεωρείται ως το ασθενές μέρος στο πλαίσιο της σχέσεως εργασίας και, επομένως, είναι αναγκαίο να μην παρέχεται στον εργοδότη η ευχέρεια να του επιβάλει περιορισμό των δικαιωμάτων του (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, απόφαση Pfeiffer κ.λπ., προπαρατεθείσα, σκέψη 82).

⁸¹ Συγκεκριμένα, λαμβανομένης υπόψη της ως άνω ιδιότητάς του ως ασθενούς μέρους, ένας τέτοιος εργαζόμενος μπορεί να αποτραπεί από το να προβάλει ρητώς τα δικαιώματά του έναντι του εργοδότη του εφόσον η διεκδίκηση των δικαιωμάτων αυτών ενδέχεται να τον εκθέσει στη λήψη μέτρων, εκ μέρους του εργοδότη του, ικανών να επηρεάσουν τη σχέση εργασίας εις βάρος του εν λόγω εργαζομένου.

⁸² Έτσι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν αμφισβητείται ότι, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η Stadt Halle ειδοποίησε, ευθύς εξαρχής, τους υπαλλήλους της ότι επρόκειτο να μεταθέτει τους εργαζομένους που θα προέβαλλαν δικαιώματα απορρέοντα από την οδηγία 2003/88 και, όταν ο G. Fuß ζήτησε από τον εργοδότη του, επικαλούμενος την προαναφερθείσα διάταξη Personalrat der Feuerwehr Hamburg, να τηρείται η προβλεπόμενη στο άρθρο 6, στοιχείο β', της εν λόγω οδηγίας μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας στην υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως στην οποία αυτός απασχολείτο, μετατέθηκε ενάντια στη βούλησή του και πάραυτα σε άλλη υπηρεσία.

⁸³ Εξάλλου, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, σε μια υπόθεση όπως αυτή της κύριας δίκης, η οποία αφορά την παράβαση, εκ μέρους εργοδότη που ανήκει στον δημόσιο τομέα, μιας διατάξεως του δικαίου της Ένωσης που έχει άμεσο αποτέλεσμα, η υποχρέωση των οικείων εργαζομένων να υποβάλλουν στον εργοδότη τους, προκειμένου να επιτύχουν την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν λόγω παραβάσεως μιας τέτοιας διατάξεως, πρότερο αίτημα με το οποίο να επιδιώκεται η παύση της παραβάσεως αυτής, έχει ως αποτέλεσμα ότι καθιστά δυνατό στις αρχές του οικείου κράτους μέλους να μεταθέτουν κατά σύστημα στους ιδιώτες το βάρος να μεριμνούν για την τήρηση τέτοιων κανόνων, παρέχοντας στις εν λόγω αρχές, ενδεχομένως, τη δυνατότητα να απαλλάσσονται της τηρήσεως των κανόνων αυτών στην περίπτωση που δεν έχει υποβληθεί τέτοιο αίτημα.

⁸⁴ Πάντως, όπως ορθώς επισήμαναν ο G. Fuß και η Επιτροπή, το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, το οποίο πόρρω απέχει από το να απαιτεί από τους οικείους εργαζομένους να ζητούν από τον εργοδότη τους να τηρεί τις στοιχειώδεις προδιαγραφές που προβλέπονται από τη διάταξη αυτή, επιβάλλει αντιστρόφως στον εν λόγω εργοδότη, στην περίπτωση που το εσωτερικό δίκαιο θέτει σε εφαρμογή την προβλεπόμενη στο άρθρο 22 της ίδιας οδηγίας παρέκκλιση, να εξασφαλίζει την εκδηλωθείσα ρητά και ελεύθερα προσωπική συναίνεση του εν λόγω εργαζομένου για την παραίτηση από τα δικαιώματα που απονέμει το εν λόγω άρθρο 6, στοιχείο β' (βλ. απόφαση Pfeiffer κ.λπ., προπαρατεθείσα, σκέψεις 82 και 84).

⁸⁵ Επιπλέον, πρέπει να υπομνηστεί ότι, κατά τη νομολογία, και όπως ήδη προκύπτει από τις σκέψεις 39 και 40 της παρούσας αποφάσεως, όταν πληρούνται οι απαιτούμενες προϋποθέσεις ώστε να είναι δυνατή η εκ μέρους των ιδιωτών επίκληση, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, των διατάξεων μιας οδηγίας, όλες οι αρχές των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων των οργάνων της αυτοδιοικήσεως, όπως τα ομόσπονδα κράτη, οι δήμοι ή οι κοινότητες, ενδεχομένως υπό την ιδιότητά τους ως εργοδότη αποτελούντος δημόσιο φορέα, υποχρεούνται, λόγω του γεγονότος αυτού και μόνον, να εφαρμόζουν τις ως άνω διατάξεις (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, προαναφερθείσες αποφάσεις Costanzo, σκέψεις 30 έως 33, καθώς και Fuß, σκέψεις 61 και 63).

- ⁸⁶ Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να γίνει δεκτό ότι δεν είναι εύλογο να απαιτείται από εργαζόμενο, ο οποίος, όπως ο G. Fuß, υπέστη ζημία λόγω προσβολής, εκ μέρους του εργοδότη του, των δικαιωμάτων που απονέμει το άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, να υποβάλλει πρότερο αίτημα στον εν λόγω εργοδότη προκειμένου να δικαιούται να επιτύχει την αποκατάσταση της ζημίας αυτής.
- ⁸⁷ Εξ αυτών προκύπτει ότι η απαίτηση της υποβολής ενός τέτοιου προτέρου αιτήματος είναι αντίθετη προς την αρχή της αποτελεσματικότητας.
- ⁸⁸ Συναφώς, η Stadt Halle δεν μπορεί να δικαιολογήσει την ως άνω απαίτηση για λόγους αποφυγής της σωρεύσεως σημαντικού αριθμού ωρών αδείας με αντισταθμιστικό χαρακτήρα, εφόσον η πλήρης τήρηση των διατάξεων του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 αρκεί για να παρεμποδισθεί μια τέτοια σωρευση.
- ⁸⁹ Εξάλλου, η Γερμανική Κυβέρνηση εσφαλμένως επιδιώκει να καταδείξει την ύπαρξη αναλογίας μεταξύ της επίμαχης στην κύρια δίκη εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως και του άρθρου 91, παράγραφος 2, πρώτη περίπτωση, του Κανονισμού Υπηρεσιακής Καταστάσεως των υπαλλήλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα, η απαίτηση της προηγούμενης υποβολής διοικητικής ενστάσεως στην αρμόδια για τους διορισμούς αρχή, η οποία προβλέπεται από τη διάταξη αυτή ως προϋπόθεση του παραδεκτού των προσφυγών που ασκούνται από τους υπαλλήλους της Ένωσης, αφορά την άσκηση προσφυγής κατά βλαπτικής ατομικής πράξεως εκδοθείσας από την ίδια αρχή και όχι, όπως εν προκειμένω, την προσβολή, διά της δικαστικής οδού, μιας εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως που είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης και η οποία προξένησε ζημία στους ιδιώτες, δίκαιο για την εξασφάλιση της τηρήσεως του οποίου, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 83 έως 85 της παρούσας αποφάσεως, φέρουν το βάρος τα ίδια τα κράτη μέλη, χωρίς να μπορούν να μεταθέσουν το βάρος αυτό στους εν λόγω ιδιώτες.

- ⁹⁰ Κατά συνέπεια, στο δεύτερο σκέλος του δευτέρου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης αποκλείει εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία εξαρτά το δικαίωμα ενός υπαγομένου στον δημόσιο τομέα εργαζομένου για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως, εκ μέρους των αρχών του οικείου κράτους μέλους, του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 από την προϋπόθεση υποβολής προτέρου αιτήματος στον εργοδότη του προκειμένου να εξασφαλισθεί η τήρηση της διατάξεως αυτής.

Επί του τρίτου και του τετάρτου ερωτήματος

- ⁹¹ Με το τρίτο και το τέταρτο ερώτημά του, που πρέπει να εξετασθούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ως προς τη μορφή που πρέπει να προσλάβει το δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας, καθώς και ως προς τον τρόπο υπολογισμού της εν λόγω αποκαταστάσεως.
- ⁹² Όσον αφορά τη μορφή και τον τρόπο υπολογισμού της αποκαταστάσεως της ζημίας, έχει σημασία να τονιστεί ότι η αποκατάσταση της ζημίας που υφίστανται ιδιώτες από παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βλάβη που υπέστησαν, ώστε να εξασφαλίζεται αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων τους (απόφαση *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψη 82).
- ⁹³ Όπως ήδη προκύπτει από τη σκέψη 62 της παρούσας αποφάσεως, ελλείψει σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, η θέσπιση κριτηρίων καθορισμού της εκτάσεως της αποζημιώσεως εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους, υπό την επιφύλαξη ότι τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (απόφαση *Brasserie du pêcheur* και *Factortame*, προπαρατεθείσα, σκέψη 83).

- 94 Συνεπώς, εναπόκειται στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών, τηρουμένων των αρχών που μνημονεύθηκαν στις δύο προηγούμενες σκέψεις, αφενός, να προσδιορίσει αν η αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη ιδιώτης από την παράβαση των διατάξεων της οδηγίας 2003/88 πρέπει να συντελεσθεί διά της αναγνώρισεως αυξημένου χρόνου αδείας ή διά της χορηγήσεως χρηματικής αποζημιώσεως και, αφετέρου, να ορίσει τους κανόνες που αφορούν τον τρόπο υπολογισμού της εν λόγω αποκαταστάσεως.
- 95 Ειδικότερα, όσον αφορά τη μορφή που πρέπει να προσλάβει η αποκατάσταση της ζημίας, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, εφόσον ούτε η αναγνώριση αυξημένου χρόνου αδείας ούτε η χορήγηση χρηματικής αποζημιώσεως δίδουν την εντύπωση ότι είναι ικανές να καταστήσουν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή μια τέτοια αποκατάσταση της ζημίας, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να βεβαιωθεί, ιδίως, ότι ο επιλεγείς τρόπος αποκαταστάσεως της ζημίας τηρεί την αρχή της ισοδυναμίας, εκτιμώμενη υπό το πρίσμα των αποζημιώσεων που επιδικάζονται από τα εθνικά δικαστήρια στο πλαίσιο παρόμοιων προσφυγών ή αγωγών στηριζομένων στο εσωτερικό δίκαιο.
- 96 Συναφώς, επιβάλλεται η διευκρίνιση ότι, αντιθέτως προς ό,τι ισχυρίζονται ο G. Fuß και η Επιτροπή, λαμβανομένου υπόψη ότι η οδηγία 2003/88 δεν περιέχει καμία πρόβλεψη σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας που προκαλείται λόγω παραβάσεως των διατάξεων της, δεν είναι δυνατό να συναχθεί ότι το δίκαιο της Ένωσης προκρίνει την επιλογή της μίας ή της άλλης από τις ως άνω μορφές αποκαταστάσεως της ζημίας.
- 97 Εν πάση περιπτώσει, όσον αφορά τις περιόδους αναφοράς που προβλέπονται στα άρθρα 16 έως 19 της οδηγίας 2003/88 για την εφαρμογή του άρθρου 6, στοιχείο β', αυτής προς τον σκοπό του καθορισμού της μέσης εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας, οι εν λόγω περίοδοι αναφοράς δεν ασκούν καμία επιρροή στο πλαίσιο υποθέσεως όπως αυτή της κύριας δίκης, εφόσον, έστω και αν οι διατάξεις αυτές έχουν, συναφώς, άμεσο αποτέλεσμα (απόφαση Simar, προπαρατεθείσα, σκέψη 70), δεν αμφισβητείται

ότι όλες οι επίμαχες περιόδους αναφοράς είχαν λήξει, όσον αφορά την περίοδο προς την οποία συναρτάται το αίτημα αποκαταστάσεως της ζημίας το οποίο υπέβαλε ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης.

- ⁹⁸ Κατά συνέπεια, στο τρίτο και στο τέταρτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η υποχρέωση αποκαταστάσεως, με την οποία βαρύνονται οι αρχές των κρατών μελών, της ζημίας που οι εν λόγω αρχές προκάλεσαν στους ιδιώτες λόγω παραβιάσεων του δικαίου της Ένωσης πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βλάβη που υπέστησαν οι εν λόγω ιδιώτες. Ελλείψει σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στο εθνικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους να προσδιορίσει, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, αφενός, αν η ζημία που υπέστη εργαζόμενος, όπως ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης, λόγω παραβάσεως κανόνα του δικαίου της Ένωσης πρέπει να αποκατασταθεί είτε διά της αναγνώρισεως αυξημένου χρόνου αδείας στον εν λόγω εργαζόμενο είτε διά της χορηγήσεως χρηματικής αποζημιώσεως στον εργαζόμενο αυτό, καθώς και, αφετέρου, τους κανόνες που αφορούν τον τρόπο υπολογισμού της εν λόγω αποκαταστάσεως. Οι προβλεπόμενες στα άρθρα 16 έως 19 της οδηγίας 2003/88 περιόδους αναφοράς δεν ασκούν επιρροή συναφώς.

Επί του πέμπτου ερωτήματος

- ⁹⁹ Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων στη σκέψη 32 της παρούσας αποφάσεως, στο πέμπτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι οι απαντήσεις στα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο είναι πανομοιότυπες, ανεξαρτήτως του αν τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως της κύριας δίκης εμπίπτουν στις διατάξεις της οδηγίας 93/104 ή σε εκείνες της οδηγίας 2003/88.

Επί των δικαστικών εξόδων

- ¹⁰⁰ Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Εργαζόμενος ο οποίος συμπλήρωσε, όπως ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης, υπό την ιδιότητα του πυροσβέστη που απασχολείται σε δημόσια υπηρεσία άμεσης επεμβάσεως, μέση εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας υπερβαίνουσα αυτήν που προβλέπεται στο άρθρο 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88/EK, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, δύναται να επικαλεσθεί το δίκαιο της Ένωσης προς στοιχειοθέτηση της ευθύνης των αρχών του οικείου κράτους μέλους, προκειμένου να επιτύχει την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως της διατάξεως αυτής.
- 2) Το δίκαιο της Ένωσης αποκλείει εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη:
 - η οποία εξαρτά, πράγμα που απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, το δικαίωμα ενός υπαγομένου στον δημόσιο τομέα εργαζομένου για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως, εκ μέρους των αρχών του οικείου κράτους μέλους, κανόνα του δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88, από προϋπόθεση συναρτώμενη προς την έννοια του πταίσματος, βαίνουσα πέραν της κατάφωρης παραβιάσεως του εν λόγω δικαίου, και

- η οποία εξαρτά το δικαίωμα ενός υπαγομένου στον δημόσιο τομέα εργαζομένου για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω παραβάσεως, εκ μέρους των αρχών του οικείου κράτους μέλους, του άρθρου 6, στοιχείο β', της οδηγίας 2003/88 από την προϋπόθεση υποβολής προτέρου αιτήματος στον εργοδότη του προκειμένου να εξασφαλισθεί η τήρηση της διατάξεως αυτής.

- 3) Η υποχρέωση αποκαταστάσεως, με την οποία βαρύνονται οι αρχές των κρατών μελών, της ζημίας που οι εν λόγω αρχές προκάλεσαν στους ιδιώτες λόγω παραβιάσεων του δικαίου της Ένωσης πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βλάβη που υπέστησαν οι εν λόγω ιδιώτες. Ελλείψει σχετικών διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται στο εθνικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους να προσδιορίσει, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, αφενός, αν η ζημία που υπέστη εργαζόμενος, όπως ο G. Fuß στην υπόθεση της κύριας δίκης, λόγω παραβάσεως κανόνα του δικαίου της Ένωσης πρέπει να αποκατασταθεί είτε διά της αναγνώρισεως αυξημένου χρόνου αδειάς στον εν λόγω εργαζόμενο είτε διά της χορηγήσεως χρηματικής αποζημιώσεως στον εργαζόμενο αυτό, καθώς και, αφετέρου, τους κανόνες που αφορούν τον τρόπο υπολογισμού της εν λόγω αποκαταστάσεως. Οι προβλεπόμενες στα άρθρα 16 έως 19 της οδηγίας 2003/88 περίοδοι αναφοράς δεν ασκούν επιρροή συναφώς.
- 4) Οι απαντήσεις στα ερωτήματα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο είναι πανομοιότυπες, ανεξαρτήτως του αν τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως της κύριας δίκης εμπίπτουν στις διατάξεις της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2000/34/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 2000, ή σε εκείνες της οδηγίας 2003/88.

(υπογραφές)